

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)

Максим Осипенко

УЧАСТЬ ПОЛОВЦІВ У МІЖКНЯЗІВСЬКИХ ВІЙНАХ ЯРОСЛАВИЧІВ ТА ЇХ ПОДАЛЬШІ ВІДНОСИНИ У 70–80 РР. ХІ СТ.

Автор досліджує участь половецьких племен в усобицях між нащадками Ярослава Мудрого у 70–80 рр. ХІ ст. Встановлено, що залучення половців не виходило за рамки традиційних форм взаємовідносин Русі з кочовиками і було вигідно останнім. У цей період русько-половецькі відносини носили здебільшого мирний характер і лише зрідка чергувалися локальними прикордонними сутичками. Побіжно розглянуто внутрішньополітичний розвиток Давньоруської держави та шляхи подолання міжкнязівських суперечок.

Ключові слова: Київська Русь, Ярославичі, міжкнязівські війни, кочовики, русько-половецькі відносини.

Русько-половецькі відносини не одноразово ставали предметом дослідження студій істориків. Серед найавторитетніших хотілося виділити праці П. Голубовського [1], М. Грушевського [2], Д. Расовського [3], С. Плетневої [4] П. Голдена [5], О. Прицака [6], П. Толочка [7] тощо. Однак, тема русько-половецьких відносин не втратила своєї актуальності, особливо це стосується їх політичних зв'язків з представниками давньоруських династій.

Перш ніж розглянути питання участі половців у міжкнязівських усобицях 70–80 рр. ХІ ст., потрібно проаналізувати внутрішньополітичну ситуацію в Київській Русі, а саме право володіння великокняжим доменом. Хоча контроль над землею перебував у однієї сім'ї – Рюриковичів, але в умовах родового сюзеренітету ні один князь, що перебував у Києві, не відчував себе повноправним правителем. Адже із-за неупорядкованості престолонаслідування, брат-співправитель у будь-який час міг висунути свої претензії на великокняжий стіл.

Ще у роки правління Володимира Великого із великокнязівського домену виділяється Полоцька земля, яка закріплюється за нащадками Ізяслава Володимировича і оформлюється у династичне володіння за його сином Брячиславом. Уся інша вотчина зберігалася в руках київського князя і не була порушена на момент смерті Ярослава Мудрого 1054 р. У свою чергу, виділення полоцьких земель не варто пов'язувати з внутрішньою ізоляцією чи незалежністю, тому що політична підпорядкованість від Києва була очевидною [2, с. 73; 8, с. 33; 9, с. 31]. Ярослав розподілив свій домен, встановивши “ряд” входження на стіл своїм синам. “И раздѣлиша землю: и взя вятшии Изяслав Киевъ и Новгород, и ины городы многы Киевскыя въ предѣлѣхъ; а Святославъ Чернигов и всю страну вѣсточную и до Мурома, а Всеволодъ – Переяславль, Ростовъ, Суждаль, Белоозеро, Поволжье” [10, с. 469]. Усе ж таки, чіткого наслідування княжого столу в Києві встановлено не було, а отже зберігалася розгалужена система [11, с. 42]. Молодший брат не тільки наслідував владу від старшого, а міг отримати контроль над усім його доменом, “відсунувши” синів покійника на другий план – у стан ізгоїв.

Серед п'яти синів Ярослава, названих літописцем, провідне становище зайняли три старших – Ізяслав, Святослав і Всеволод, які утворили так званий “тріумвірат” [12, с. 476]. “Старійшинство” у політичному утворенні мав київський князь. Хоча існування політичного союзу досить умовне, варто звернути увагу на те, що сформувався він із трьох князівських центрів Південної Русі [9, с.32]. Саме навколо цієї території розгорнеться уся політична боротьба, до якої будуть залучені половці.

Здебільшого локальний характер, який носили перші русько-половецькі контакти 50–70 рр. ХІ ст. не загрожували Русі. Тричі половці з'являлися на Дніпровському Лівобережжі (1055, 1061, 1068 рр.) та один раз на Правобережжі (1071 р.). Перша зустріч відбулася мирно, у трьох наступних використовувалася зброя, але це не призводило до загострення русько-половецьких відносин. Природні катаклізми та особливості ведення кочового господарства, які штовхали номадів на грабунок осілого населення, накладали негативний відтінок цим контактам. Основним завданням історичного розвитку половців на цьому етапі було вирішення внутрішніх “степових” проблем: встановлення гегемонії на захоплених територіях, укріплення економічної бази, подальше освоєння південноруських степів, врегулювання відносин із попередніми кочовими (печеніги, торки) та осілими (алани, слов'яни) народами степів. Відомий наступ Шарукана Старого, який намагався оволодіти степовими зонами Переяславського князівства виглядає досить авантюрно, але саме він став приводом до вересневого повстання у Києві 1068 р. [13, с. 160].

У ході заворушень в Києві тріумвірат вперше зазнав поразки, коли Ізяслава усунуто від влади й князем став Всеслав Полоцький, якого кияни звільнили із ув'язнення. Згодом союз відновився, але протиріччя всередині тріумвірату не були вирішені [9, с.32]. Ізяслав вдруге втрачає Київ у 1073 р., який займає Святослав (1073–1076 рр.) [13, с. 172; 14, с. 182]. Очевидно, на 1073 р. тріумвірат розпався, адже Ізяслав політично зближується з Всеславом Полоцьким, проти цього виступили Святослав із Всеволодом. Святослав Ярославич поширює свій вплив на Русі: Київська, Чернігово-Сіверська, Муромська, Ростовська, Суздальська, Новгородська, Псковська землі, а також Тмутаракань перебувають у його руках [2, с.61–62]. Передчасна смерть князя у 1076 р. перетворила його синів із могутніх наслідників київського столу в ізгоїв. Всеволод примирюється із Ізяславом (липень 1077 р.), що викликало новий переділ земель. Київська, Волинська, Турівська, Псковська, Новгородська землі закріплюються за Ізяславом, а Чернігово-Сіверська, Переяславська, Смоленська, Муромська, Ростовська та Суздальська – за Всеволодом [11, с. 44–45; 13, с. 190].

Скориставшись політичною дестабілізацією, Всеслав Полоцький у 1077 р. намагається звільнитися від впливу Києва і збільшити власні володіння за рахунок Новгородської землі, у якій княжив Святополк Ізяславич. Це призвело до того, що формується антиполоцька коаліція князів, яка двічі вторгалася на територію бунтівного князівства. Вперше це відбулося, ще в період номінального князювання у Києві Всеволода Ярославича (січень – липень 1077 р.), вдруге – Ізяслава Ярославича (грудень 1077 р.). Саме в ході цієї усобиці, були вперше використані половецькі війська. Володимир Всеволодович, виконуючи доручення київського князя, спільно із половцями та військами Святополка Ізяславича розоряють передмістя Полоцька та воюють під Одрськом [15, с. 458].

Подібна ситуація склалася у 1078 р., коли Всеслав Полоцький виступив проти Всеволода, тоді вже одноосібного великого князя Київського, і спалив Смоленськ. Немає підтвердження, що на відповідну акцію Володимир Мономах використав половців і в цьому випадку, але як він сам зазначав, що "вслід за Всеславом спалив я землю Полоцьку, попустошивши її до городів Лукомля і Логозька та проти Друцька воюючи" [15, с. 459]. Виявляється можливим, що кочовики прийняли участь і в цьому поході, які за дозволом В. Мономаха спустошили вказані міста.

У третій антиполоцькій кампанії у 1084 р. В. Мономах також активно залучав половців. Володимир Всеволодович, ще тоді чернігівський князь, відзначав жорстоку розправу над жителями Мінська "не оставив у ньому ні челядина, ні скотини" [15, с. 459].

У цих походах очевидна допоміжна роль половців, які не відігравали значної ролі в усобиці між Києвом та Полоцьком. Залучення їх до військових дій мало на меті підірвати економічну базу Полоцького князівства. Як бачимо, коаліція не змогла встановити контроль над Полоцьком. Всеслав Брячиславич зберіг за собою той наділ, виділений ще Володимиром Великим. Але будь-яка спроба полоцького князя розширити свій вплив на сусідні землі – Новгородську та Смоленську, вороже була зустрінута нащадками Ярослава Мудрого.

Дещо інший аспект відображений у залученні половців у суперечки між князями та ізгоями. Політичним центром останніх був віддалений Тмутаракань, який номінально підпорядковувався Чернігову. Ще у 1065 р. внук Я. Мудрого Ростислав боровся зі Святославом Ярославичем і намагався утвердитися на тмутараканському престолі [13, с. 152]. У 1057 р. помирає В'ячеслав Ярославич, князь Смоленський, його стіл займає брат Ігор, виведений з Володимира на Волині, але протримався тут три роки. Їх сини (Борис В'ячиславич та Давид Ігорович) були переведені у стан "ізгоїв", а володіння, як повідомляють пізні літописні зводи, поділені між тріумвіратом [16, с. 153]. Найактивнішими князями-ізгоями були, все ж таки, представники династії Святославичів, які згідно "ряду Ярослава", мали повне право на повернення усіх володінь батька [17, с. 50].

На початку літа 1078 р. племінники Всеволода – Олег Святославич та Борис В'ячиславич намагалися вигнати дядька з Чернігова [18, с. 446]. Князі-ізгої утворили союз, скерований проти Всеволода та його сина Володимира, адже вони володіли вотчинами Святослава (Чернігів) та В'ячислава (Смоленськ) Ярославичів. Всеволод рішуче відхилив ці претензії, після чого ізгої, наладивши контакти з кочовиками, "поидоста на Всеволода с Половце" [13, с. 191]. У цьому випадку, важливо, представники якого половецького об'єднання залучалися до усобиць. На нашу думку, це було донецько-донське об'єднання, очолюване Шаруканом Старим. Підтвердженням цьому може служити те, що після 1068 р. між Святославом Ярославичем і Шаруканом були встановлені політичні відносини. Відповідно, половецький хан підтримував претензії Святославичів, виступаючи у якості союзника.

Щоб краще зрозуміти причини цієї усобиці, варто зазначити, що у квітні 1078 р. у Заволоччі був убий Гліб, Святославів син, який займав новгородський престол, доки там не вокняжився Святополк Ізяславич [14, с.199]. Перед тим як опинитися у Тмутаракані, Олег Святославич був виведений із Володимира на Волині та "перебував у Всеволода", можливо як полонений [13, с. 190; 14, с. 199]. Ще навесні 1077 р., скориставшись відсутністю Всеволода у Києві, Борис В'ячеславич

захопив Чернігів. Зумів він протриматися тут лише вісім днів (з 4 по 12 травня), після чого втік у Тмутаракань [13, с. 190; 14, с. 199]. Очевидно, що Ізяславом та Всеволодом проводилася спроба повної ізоляції Святославичів. Досі залишається невідома доля ще двох синів Святослава – Давида та Ярослава. Якщо Ярослав Святославич, як нам відомо, не відзначався політичною активністю, то це не можна сказати про Давида. Скоріш за все, їх наділи не були переділені і в цій усобиці вони зберігали нейтралітет. 25 серпня 1078 р. на р. Соржиці (Оржиці) половці розбили військо Всеволода і змусили відступити до Києва, де останній, як зазначав літописець, знайшов притулок у Ізяслава [14, с. 200]. Згідно зі свідчень В. Мономаха, Всеволод перебув у цей час в Переяславі, адже йому надіслано допомогу “із Смоленська ж прибувши, пройшов я крізь половецькі війська, б’ючись, до Переяславля, і отця тут знайшов, який з походу вернувся” [15, с. 459]. Можливо, літописець надав цій події більшій емоційності, ніж це було насправді. Ізяслав же став на захист Всеволода не тільки із-за “ряду Ярослава”. Очевидно, що була встановлена попередня домовленість між двома князями ще в процесі переділу земель після смерті Святослава Ярославича.

Спільні війська Ізяслава, Всеволода та його сина Володимира розбили союзні війська князів-ізгоїв. 3 жовтні 1078 р. відбулася битва на Нежатій Ниві, у ході якої загинули Борис В’ячеславич та великий князь Ізяслав Ярославич. За свідченням літописця, Олег втік у Тмутаракань [4, с. 50; 14, с. 202]. В. Мономах зазначав, що після битви “знову пішли ми до Переяславля і стали в городі Оброві” [15, с. 459], відповідно можна припустити, що воєнні дії продовжувалися. Зимою 1078–1079 рр. половці пограбували Стародуб [3, с. 206]. Хоча цей набіг відбувся взимку, що не характерно для кочовиків. Також він не був викликаний природними чинниками, адже у такому випадку розоренню піддалися б прикордонні області. У цій ситуації набіг скеровувався вглиб густозаселеного Чернігівського князівства і, скоріш за все, був координований Святославичами. Під Новгород-Сіверським війська Володимира Мономаха захопило “князів половецьких Асадука і Саука, а дружину їх ми перебили” і розбили “...сильне військо хана половецького Белкатгина, а захоплених ним сеймичів і здобич усю одібрали” [15, с. 459].

Після смерті Ізяслава київський престол вже законно зайняв Всеволод. Поразки, що отримали Святославичі, не підірвали їх планів. Новий похід організував Роман Святославич. 2 серпня 1079 р. він спільно із половцями підійшов до прикордонного Воїня [19, с.78]. Однак на цей раз Всеволоду вдалося уникнути зіткнення. Без відома Романа, київський князь уклав мир з половцями, після чого кочовики відійшли назад у степ, убивши Святославича [13, с. 196]. Виглядає дивним, що половці так легко були “перекуплені” Всеволодом і убили свого попереднього “замовника”. Очевидно, це не були представники донецько-донського об’єднання, адже б це означало розрив союзних відносин Святославичів та Шаруканідів. Набіг на територію Переяславської землі був вигідний іншому половецькому об’єднанню, яке ще не встановило політичних відносин з жодним князівським домом. Представники цього об’єднання сформувалися пізніше донецько-донського і в процесі розселення зайняли землі у басейні Нижнього Дніпра. Відповідно, саме з придніпровським об’єднанням уклав мир Всеволод, повторення якого половці бажали вже після смерті князя 1093 р., але який був рішуче відкинутий Святополком Ізяславичем [13, с. 209].

На думку М. Грушевського, правління Всеволода Ярославича в Києві характеризувалося тільки протистоянням між ним та ізгоями [2, с. 71]. Літописець дав свою оцінку князю: “Съдящю бо ему Киевъ, печаль бысть ему от сыновець своихъ, яко начаша ему стужати, хотя власти ов сея, ово же другик. Сей же, омиряя ихъ, раздаваше власти имь” [20, с. 91–92]. І дійсно, вже після укладання миру з придніпровськими половцями, не без ініціативи київського князя, схоплено Олега й вислано з Тмутаракані у Візантію [2, с. 73; 13, с. 196]. У кримських володіннях Русі ситуація залишалася не спокійна. У травні 1081 р. ставленика київського князя воєводу Ратибора зміщено Давидом Ігоревичем та Володарем Ростиславичем [14, с. 204].

У 1084 р. із чотирирічного заслання повертається Олег, заручившись підтримкою імператора Олексія I Комніна, і захоплює Тмутаракань у Давида Ігоревича [14, с. 205; 19, с. 78; 21, с. 30]. Утративши кримські володіння, ізгой Давид починає шантажувати Всеволода. Він захоплює гирло Дніпра (Олешшя) і грабує торгові каравани, які йшли з Києва на Балкани [22, с.15]. Щоб укласти з ним мир київський князь виділив йому в княжіння Дорогобуж [13, с. 196]. Також Всеволоду постійно приходилося рахуватися з бунтівними Ростиславичами, які намагалися закріпитися у Галицькій та Волинській землях і у 1084 р. висунули претензії на Володимир, що належав Ярополку Ізяславичу. Всеволод надав підтримку Ярополку, відправивши Мономаха воювати з Ростиславичами [14, с. 205].

Упродовж 1085–1087 рр. незадоволеним Всеволодовим правлінням був Ярополк Ізяславич, коли Володимира Мономаха поставив “у Переяславлі, попереду братів” [15, с.459]. Ярополк, як старший син Ізяслава, претендував на Київ після смерті Всеволода згідно з “рядом Ярослава”. Переведення ж Володимира на переяславський стіл ставило під сумнів мирне отримання великокняжого титулу. Також його не влаштувало перебування Давида Ігоревича у Дорогобужі [2, с. 76].

Між ізгоями не існувало єдності, що безперечно було вигідно Всеволоду. Київський князь вдало балансував, як сюзерен, позбавляв васала наділу, якщо той виходив з-під контролю, або роздавав землі супротивникам щоб замиритися "им же роздаяль Всеволодъ городы: Давыду Игоревичу Володимерь. Ростиславичема Перемышль Володареви, Теревовль Василькові" [20, с. 110]. Під час правління Всеволода з'являється поняття "волості" як умовного володіння, яким наразі наділяв лише київський князь, і навколо якого вестиметься уся міжкнязівська боротьба [9, с. 34].

Половецькі набіги 80-х рр. XI ст. не можна пов'язати із усобицями. У "Повчанні..." повідомлено про набіги 1084, 1085, 1086 рр. Перші два набіги здійснили донецько-донське об'єднання Шарукана, останній – половецьким об'єднанням, що кочувало в Побужжі. Реальної загрози ці вторгнення не становили, очевидна локальність конфлікту.

Літом 1084 р. Володимир Мономах скерував допомогу під Горошин, захоплений кочовиками, і "гонили ми вслід за половцями за Хорол" [15, с.459]. Горошин знаходився поблизу Посульської оборонної лінії – сталого кордону Переяславського князівства зі Степом. У цей період активно споруджуються захисні лінії на Середній Сулі [23, с. 61; 24]. Можливо, В. Мономах контролював будівництво укріплень оборонної лінії, коли половці брали Горошин і організував миттєвий удар у відповідь. Скоріш за все, відносини Всеволода із Шаруканом Старим залишалися напруженими після недавніх усобиць, де половці підтримували Святославичів. Не дивно, що у 1085 р. Всеволод переводить В. Мономаха на переяславський стіл. Восени цього ж року половці, прорвавшись через Верхню Сулу, атакували Прилуки та Білу Вежу. Мономах повідомляє про 8-ми тисячне половецьке військо. Володимир Всеволодовичу вдалося у двох битвах розбити військо кочовиків і захопити у полон двох Багубарсових братів – ханів Осіня та Сакзя [15, с. 459]. Укріплення кордонів було відповідальною, загальнодержавною справою. Тому не дивно, що Всеволод Ярославич доручав В. Мономаху контроль за будівництвом цих укріплень по обидва боки Дніпра. У 1086 р. В. Мономах спільно зі своїм братом Ростиславом воював на Правобережжі проти побузьких половців. У цей раз кочовики атакували Пороську оборонну лінію: "потім на город Святославль гонили ми вслід за половцями, а потім на Торчський город, а потім на Юр'єв услід за половцями. І знову на тій же стороні Дніпра поблизу города Красна половців ми побідили. А потім з Ростиславом коло города Варина вежі їхні ми взяли" [15, с.459]. Очевидно, що цей наступ як і наступ 1071 р. був організований на конфедератів південноруських князів – "своїх поганих", яких половці вважали своїми рабами.

Так само не можна пов'язати з усобицями "и рать велика баше ѿ Половецъ" 1092 р. на Пісочен, Переволоку та Прилук, які "многа села повоеваша" [14, с. 204]. Як бачимо, половцям вдалося прорватися через укріплення Верхньої Сули і обрушитися на Переяславське князівство. Враховуючи, що літописець свідчить про страшну засуху [14, с. 204], то цей набіг, скоріш за все, був викликаний суто природо-кліматичними умовами. Половці змушені були грабувати місцеве населення, щоб забезпечити власне існування взимку.

Вважаємо за необхідне заперечувати думки про те, що усобиці 70–80 рр. XI ст. призвели до посилення впливу половців на внутрішнє життя Русі і спричинили її політичну дестабілізацію [1, с. 90; 19, с. 80]. Незважаючи на окремі поступки своїм племінникам, Всеволоду Ярославичу вдавалося зберегти контроль над усіма руськими князівствами. Це становище залишалось незмінним аж до самої смерті князя у 1093 р. О. Толочко зазначав, що єдиновладдям Всеволода завершується епоха класичного, чистої форми, принципату на Русі [9, с. 34]. Упродовж 80-х рр. XI ст. відбувається укладення мирних договорів, які дозволили поглибити торгові відносини між Руссю та половцями [7, с. 130]. Повідомлення літописця за 1082 р. про смерть половецького князя Асеня, свідчить про обізнаність київського князя у політичних процесах, що відбувалися усередині орд.

Таким чином, залучення половців не виходило за рамки традиційних форм взаємовідносин Русі з кочовиками, тому що князі раніше користувалися послугами печенігів в усобицях і зовнішньополітичних акціях. При цьому участь половців в усобицях відбувалася за різними причинами: політична підтримка ізгоїв, бажання наживи, встановлення відносин з князями шляхом плати за збереження миру тощо. Залучивши кочовиків, князі збільшували свої шанси для досягнення поставлених цілей. Платою найманцям служило усе, що вони могли награвувати в ході усобиці. Тим самим, кочовики обходилися фактично безкоштовно, а враховуючи те, що утримувати княжу дружину було не дешево, участь в усобицях половців ставала незамінною. Між князями діяла середньовічна феодальна мораль, "отчину" можна було добувати практично будь-якою ціною. Участь в міжкнязівських суперечках була вигідною кочовикам, вигіднішою ніж самостійні набіги, яким не загрожував удар з боку князівських дружин. У той же час, русько-половецькі відносини 80 – на початку 90-х рр. XI ст., носили мирний характер і лише зрідка чергувалися локальними прикордонними сутичками.

Список використаних джерел

1. Голубовский П. В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар / П. В. Голубовский. – К.: Университетская топография, 1884. – 254 с. 2. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. –

Л.: Друкарня НТШ, 1905 – Т. 2. – 635 с. 3. Расовский Д. А. Половцы. Черные клобуки: печенеги, торки и берендей на Руси и Венгрии / Д. А. Расовский. – М.:ЦИВОИ, 2012. – 239 с. 4. Плетнева С. А. Половцы / С. А. Плетнева. – М.:ЛомоносовЪ, 2010. – 216 с. 5. Golden P. B. The peoples of the south Russian steppes / P. B. Golden // The Cambridge History of Inner Asia. Cambridge – New York-Port-Chester-Melborne-Sydney, 1990. – Режим доступу: <http://www.universitypublishingonline.org/cambridge/histories/chapter.jsf?bid=СВО9781139054898&cid=СВО9781139054898A013>. 6. Прицак О. Й. Коли і ким було написано "Слово о полку Ігоревім" / О. Й. Прицак. – К.: Обереги, 2008. – 359 с. 7. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / П. П. Толочко. – К.: Абрис, 1996. – 200 с. 8. Пресняков А. Е. Княжеское право в Древней Руси: Лекции по русской истории / А. Е. Пресняков. – М.: Наука, 1993. – 635 с. 9. Толочко А. П. Князь в Древней Руси: Власть, собственность, идеология / О. П. Толочко. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с. 10. Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т. III. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.: ЯРК, 2000. – 720 с. 11. Котляр Н. Ф. Удельная раздробленность Руси / М. Ф. Котляр. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2013. – 270 с. 12. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М.: Госиздат, 1953. – 569 с. 13. ПСРЛ. – Т. III. Ипатьевская летопись. – М.: ЯРК, 1998. – 648 с. 14. ПСРЛ. – Т. I. Лаврентьевская и Суздальская летопись по Академическому списку. – М.: ЯРК, 1997. – 497 с. 15. Літопис Руський за Іпатським списком / [Переклад Л. Махновця]. – К.: Дніпро, 1989. – 592 с. 16. ПСРЛ. – Т. XV. Тверская летопись. – М.: ЯРК, 2000. – 435 с. 17. Бордухин В. М. Державотворчі процеси у кочівників Східноєвропейського степу / В. М. Бордухин, І. В. Довжук, В. Ф. Литвиненко. – Луганськ: СУДУ, 2000. – 96 с. 18. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1982. – 600 с. 19. Марченко М. М. Київська Русь в боротьбі з кочовиками до монгольської навали / М. М. Марченко. – К.: Промінь, 2012. – 208 с. 20. Повесть временных лет / [Подг. текста, статьи и коммент. Д. С. Лихачева]. – СПб.: Наука, 1999. – 688 с. 21. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л. М. Гумилев. – М.: Эксмо, 2006. – 172 с. 22. Толочко П. П. Киевская земля / П. П. Толочко // Древнерусские княжества – М.: Наука, 1975. – С. 5–57. 23. Моця А. П. Южная "Русская земля" / О. П. Моця. – К.: Корвін-Пресс, 2008. – 270 с. 24. Моргунов Ю. Ю. Древо-земляные укрепления Южной Руси X–XIII веков / Ю. Ю. Моргунов. – М.: Наука, 2009. – 304 с.

Максим Осипенко

УЧАСТИЕ ПОЛОВЦЕВ У МЕЖКНЯЖЕСКИХ ВОЙНАХ ЯРОСЛАВИЧЕЙ И ИХ ПОСЛЕДУЮЩИЕ ОТНОШЕНИЯ В 70–80 ГГ. XI В.

Автор прослеживает участие половецких племен в усобицах между потомками Ярослава Мудрого в 70–80 гг. XI в. Установлено, что привлечение половецв у межкняжеские распри не выходило за рамки традиционных форм взаимоотношений Руси с кочевниками и было им на руку. В этот период русско-половецкие отношения по большей части были мирными и только иногда чередовались локальными пограничными стычками. Параллельно рассмотрено внутривосточное развитие древнерусского государства и пути пресечения усобиц.

Ключевые слова: Киевская Русь, Ярославичи, межкняжеские войны, кочевники, русско-половецкие отношения.

Maksym Osypenko

THE PARTICIPATION OF POLOVSIAN TRIBES IN THE INTESTINE WAR OF YAROSLAVYCHI AND THEY RELATIONSHIPS IN 70–80 YEARS OF XI CENTURY

The author investigates the participation of Polovsian tribes in the intestine war between descendants of Yaroslav Mudryi in 70–80 years of XI century. It has been found out that the attraction of Polovsians into controversies between princes worked in Nomads favor. At that time Rus' and Polovsian relationships mainly had an peaceful character and only sometimes there were some local frontier controversies.

Key words: Kievan Rus', Yaroslavychi, the intestine lord wars, nomads, the Rus' and Polovsians relationships.